

Костюк Віктор Леонтійович
д.ю.н, доктор юридичних наук, доцент,
заступник завідувача відділом Апарату
Верховної Ради України,
професор кафедри муніципального
права та адміністративно-правових
дисциплін Національного університету
«Острозька академія»,
професор НаУКМА

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УМОВАХ ПРАВОВОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розбудова в Україні демократичної, соціальної та правової держави¹, просування по шляху новітнього розвитку громадянського суспільства, подальшої імплементації принципів верховенства права, верховенства прав і свобод людини, засвідчує об'єктивну, закономірну необхідність в належній організації і проведенні соціально-економічних реформ, у тому числі на основі національного та міжнародного досвіду.

З позиції соціальної та правової держави, права людини виступають ключовими орієнтирами розвитку суспільства та держави. Принагідно нагадати, що за змістом Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Це означає, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. Тому, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. У цьому плані відповідна стратегія стосується суспільства.

В умовах громадянського суспільства, засади верховенства права, прав та свобод людини виступають ключовим соціальним орієнтиром, його розвитку, удосконалення, взаємодії із державою, її владними інституціями. Можна погодитися з професором М.І. Козюброю, який наголошує на тому, що утвердження принципу верховенства права можливо за умов, коли в суспільстві послідовно і неухильно втілюються в життя такі основні вимоги: 1) природні, невід'ємні і невідчужувані права і свободи людини набувають вирішального значення у відносинах між нею і державною владою; 2) принцип розподілу влад; 3) принцип обмеження дискреційних

¹Конституція України від 28 червня 1996 року № 254-к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

повноважень; 4) верховенство Конституції; 5) принцип визначеності; 6) принцип пропорційності; 7) принцип правової безпеки та захист довіри; 8) незалежність суду і суддів¹.

Стратегія соціально-економічних реформ, в умовах соціальної та правової держави, має передбачати не лише якісні механізми імплементації засад верховенства права, прав та свобод людини, новаційні, економічні, секторальні зміни, а також проведення системного реформування соціальної сфери на основі сталого зростання соціальних стандартів і гарантій, підвищення дієвості, ефективності, прозорості механізмів реалізації, гарантування, правової охорони права на соціальний захист, інших тісно пов'язаних із ним прав. Можна погодитися із професором М.І. Іншиним та Д.І. Сірохою, які наголошують на тому, що глибинна та системна трансформація суспільства і держави, яка викликана нагальною потребою якісних та системних змін у державно-правовій сфері, реагування на виклики політичного, фінансово-економічного характеру, вимагає належного соціального захисту як важливої складової соціального благополуччя суспільства, у тому числі підтримки соціально вразливих категорій громадян². У цьому контексті на особливу увагу заслуговують питання соціально-правового статусу осіб з інвалідністю, у тому числі їх прав, гарантій, пільг³.

По-перше, особи з інвалідністю є такими, що повною не є конкурентоспроможними в окремих сферах суспільного життя а, відтак, потребують адекватної підтримки зі сторони суспільства та держави. За змістом чинного законодавства України інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими

¹Козюбра М.І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог / М.І. Козюбра // Наукові записки. Том 64, Юридичні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Видавничий дім «КМ Академія», 2007. – С. 4–9.

²Іншин М.І., Сіроха Д.І. Соціальний захист в Україні: сутність, проблеми та перспективи/М.І. Іншин, Д.І. Сіроха// Актуальні проблеми соціального права. Випуск II: науково-практичний посібник //збірник статей учасників всеукраїнських соціальних програм(заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2015р./за загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника. – К.: ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2016. – С. 14.

³Іншин М.І. Конвенція ООН про права інвалідів у контексті розбудови в Україні соціальної держави/М.І. Іншин// Конвенція ООН про права інвалідів: чотири роки практичної дії: матеріали всеукраїнської конференції ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій», м. Острогор, 20-21 вересня 2013р./За загальною редакцією М.І. Іншина. В.Л. Костюка, В.О. Попелюшка. – К.: ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2014. – С. 13; Права осіб з інвалідністю в Україні : [Науково-практичний посібник]. – Випуск 1 / К. М. Біда, В. В. Бонтлаб, І.Р. Вітик, В.Л. Костюк, В.П. Мельник та ін. / за заг. ред. В. Костюка. – К.: ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2011. – С. 5-7.

громадянами та забезпечити їй соціальний захист¹. Дещо з інших позицій сутність цього терміну зафіксована у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю². Зокрема, до осіб з інвалідністю належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими.

Незважаючи на дискусійність таких позицій, особи з інвалідністю є такими, що відносяться до соціально вразливих категорій осіб, маючи стійкі фізичні, психічні або інші порушення; повною мірою не можуть конкурувати у різних секторах суспільного життя; повною мірою не можуть самостійно забезпечити свою життєдіяльність. По-друге, діяльність держави по відношенню до осіб з інвалідністю має, переважно, формально-декларативний характер. Вона виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає у: виявленні, усуненні перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі, стосовно доступу до об'єктів фізичного оточення, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів - до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту; охороні здоров'я; соціальному захисті; забезпеченні виконання індивідуальної програми реабілітації осіб з інвалідністю; наданні пристосованого житла; сприянні громадській діяльності. При цьому, соціальний захист осіб з інвалідністю складовою діяльністю держави щодо забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами, полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду.

Разом із тим, сьогодні йде складний процес реформування соціального захисту осіб з інвалідністю. По-третє, доречно підкреслити, що сьогодні у світі нараховується більше мільярда людей, які мають інвалідність, тобто понад 15 % населення нашої планети та ще додатково від 110 до 190 млн. мешканців планети — це дорослі та працездатні люди, які мають серйозні труднощі зі здоров'ям, що можуть призвести до розвитку інвалідності. Показники інвалідності невпинно зростають по всьому світу, що частково

¹Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-ХІІ//Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 21. – Ст. 252.

²Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13.12.2006 р.//Електронний ресурс: Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.

пояснюється глобальним старінням населення, поширенням неінфекційних захворювань та спалахом військових конфліктів на різних континентах¹. За офіційними даними в Україні (за станом на 01.01.2016 р.) загальна чисельність людей з інвалідністю (без урахування тимчасово окупованих територій Криму та м. Севастополя) становила 2 614,1 тис. осіб (або 5,98 % у загальній структурі постійного населення країни (42,9 млн. осіб), у тому числі: людей з інвалідністю I групи – 250,3 тис. осіб; людей з інвалідністю II групи – 919,00 тис. осіб; людей з інвалідністю III групи – 1 291 2 тис. осіб; дітей з інвалідністю – 153,5 тис. осіб (44 % дівчата, 56 % хлопчики)².

В Україні, останнім часом, в силу фізичних, психічних, медичних техногенних, виробничих, екологічних, військових та інших чинників помітною тенденцією є зростання чисельності осіб з інвалідністю. По-четверте, достатньо нечітким та суперечливим залишається соціально-правовий статус осіб з інвалідністю через ускладнені та суперечливі, декларативні механізми реалізації, гарантування та правової охорони їх прав, гарантій та пільг. За змістом чинного законодавства України, особи з інвалідністю володіють усією повнотою соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод, закріплених Конституцією України законами України та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. При цьому, центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації (незалежно від форми власності і господарювання, виду діяльності і галузевої належності), їх філії, відділення, представництва, що ведуть окремий облік результатів фінансової та господарської діяльності, банки та інші фінансові установи, а також представництва іноземних юридичних осіб, які використовують працю найманих працівників – громадян України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України фізичні особи, які використовують найману працю, залучають представників громадських організацій інвалідів до підготовки рішень, що стосуються прав та інтересів осіб з інвалідністю. Крім того, законодавець досить формально

¹Недбалість чи дискримінація // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/4588/art/1418849750.html>.

²Інформація щодо чисельності інвалідів: за даними Фонду соціального захисту інвалідів (2011-2016) // Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.ispf.gov.ua/ShowPage.aspx?PageID=263>; Національна доповідь про вжиті заходи, спрямовані на здійснення Україною зобов'язань у рамках виконання Конвенції про права інвалідів. – Міністерство соціальної політики України. - 2015 – С. 7. [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=167313; Права людини в Україні: перше півріччя 2015. Наукове видання. За ред.: А.Б. Благої, О.А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. — Київ, 2015. – С. 158. // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/files/docs/1442348382.pdf>.

означає сутність та зміст законодавства про соціальну захищеність осіб з інвалідністю¹, яке складається із законів та інших актів законодавства, що видаються відповідно до них. Органи місцевого самоврядування зобов'язані інформувати осіб з інвалідністю про зміни і доповнення законодавства про їхню соціальну захищеність. У свою чергу, нормативно-правові акти, які стосуються матеріального, соціально-побутового і медичного забезпечення осіб з інвалідністю, розробляються за участю громадських організацій інвалідів. По-четверте, соціально-правовий статус осіб повною мірою не ураховує міжнародних соціальних стандартів. Подальший процес удосконалення соціально-правового статусу осіб з інвалідністю, насамперед, передбачає урахування міжнародних соціальних стандартів, які відображають відповідні орієнтири та стратегії розвитку суспільства і держави.

З огляду на вищезазначене, в умовах сьогодення виникає потреба науково-теоретичного дослідження проблем щодо розуміння міжнародних стандартів-прав осіб з інвалідністю в умовах соціальної та правової держави. У юридичній літературі зазначена проблематика частково розглядалася у працях таких вчених-юристів як: В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, С.Я. Вавженчук, С.В. Вишновецька, Ю.М. Гришина, І.В. Зуб, М.І. Іншин, О.Л. Кучма, В.Л. Костюк, С.С. Лукаш, А.Р. Мацюк, Н.О. Мельничук, П.Д. Пилипенко, С.В. Попов, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, В.О. Процевський, О.М. Обушенко, Л.М. Сіньова, С.М. Синчук, О.В. Тищенко, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін. Незважаючи на вагомий вклад наукових здобутків цих та інших вчених-юристів у розвиток доктрини міжнародних стандартів прав осіб з інвалідністю, порушена проблематика потребує науково-теоретичного та законодавчого розв'язання, виходячи із умов подальшого розвитку в Україні соціальної та правової держави.

Насамперед, варто підкреслити, що у правовій доктрині відсутні єдині підходи до міжнародних соціальних стандартів та їх розуміння. Термін «стандарт» означає зразок, еталон, модель тощо. За змістом чинного законодавства державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій². У юридичній літературі, одні вчені наголошують, що міжнародний соціальний

¹Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-ХІІ//Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 21. – Ст. 252.

²Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2017-ІІІ//Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №48. – Ст. 409.

стандарт – це упорядкована система універсальних міжнародних норм та принципів розроблених на основі взаємних угод між державами щодо питань пов'язаних із створенням економічного, політичного, соціального, культурного і правового середовища, яке б дозволило людям досягти соціального розвитку¹, а інші розглядають його через соціальний мінімум встановлений міжнародно-правовими актами та є обов'язковим для країн-підписантів, наявність якого надає можливість непрацездатним реалізувати своїх права та свободи у повному обсязі нарівні з працездатним². Такі твердження у цілому є достатньо конструктивними, однак потребують певного уточнення.

Доречно підкреслити, що міжнародні соціальні стандарти тісно пов'язані із основоположними соціальними правами людини. Варто підтримати позицію професора С.М. Прилипко, який наголошує, що в сучасних умовах право на соціальне забезпечення визнається фундаментальним, водночас воно є найбільш проблематичним серед соціальних конституційних прав. Право на соціальне забезпечення – одне з основних прав громадян, воно гарантується відповідними організаційно-правовими формами, впровадження яких має забезпечити рівень життя, не нижчий за прожитковий мінімум³.

За своєю суттю, міжнародні соціальні стандарти слід розглядати у широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні, міжнародні соціальні стандарти – це сукупність означених та упорядкованих міжнародною спільнотою норм та положень концептуального характеру з широкого кола соціальних питань. У вузькому значенні, міжнародні соціальні стандарти – це сукупність визначених на підставі міжнародно-правових актів фундаментальних соціальних прав людини.

Концептуальні міжнародні соціальні стандарти закріплені в основоположних міжнародно-правових актах. Доречно підкреслити, що упродовж минулого сторіччя міжнародною спільнотою було означено систему основоположних міжнародних соціальних стандартів-прав як фундаментальну основу сучасної концепції соціально-правового статусу осіб з інвалідністю. Достатньо системно відповідні стандарти відображені та

¹Запара С.І. До питання про сутність соціального міжнародного стандарту/С.І. Запара//актуальні проблеми правового регулювання відносин у сфері праці та соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідом. учасн. III Міжнародн.-наук. практ.конфер./за редакцією В.В. Жернакова//Х.: Кросроуд, 2011. – С. 447.

²Шумило М.М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту / М.М. Шумило // Університетські наукові записки. – 2012. – № 3. – С. 243-244.

³Прилипко С.М. Предмет права соціального забезпечення: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.05 / С.М. Прилипко; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2007. – 47 с.

зафіксовані в ухваленій на Генеральній Асамблеї ООН 13 грудня 2006 року Конвенції про права осіб з інвалідністю (далі – Конвенція)¹. 16 грудня 2009 року Верховною Радою України було ратифіковану означену Конвенцію². Прикметною її особливістю є те, що вона відображає сукупність основоположних прав людини по відношенню до осіб з інвалідністю³, а її мета полягає в заохоченні, захисті й забезпеченні повного й рівного здійснення всіма особами з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод, а також у заохоченні поважання притаманної їм гідності (ст. 1).

Держави-учасниці зобов'язуються забезпечувати й заохочувати повну реалізацію всіх прав людини й основоположних свобод всіма особами з інвалідністю без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності (ст. 4 Конвенції). Із цією метою держави-учасниці зобов'язуються: а)°вживати всіх належних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, що визнаються в цій Конвенції; б)°вживати всіх належних заходів, зокрема законодавчих, для зміни чи скасування існуючих законів, постанов, звичаїв та практик, які є дискримінаційними стосовно осіб з інвалідністю; с)°ураховувати осіб з інвалідністю в усіх стратегіях і програмах захисту і заохочення прав людини; d)°утримуватися від будь-яких дій або методів, які не узгоджуються із цією Конвенцією, і забезпечувати, щоб державні органи та установи діяли відповідно до цієї Конвенції; е)°уживати всіх належних заходів для усунення дискримінації за ознакою інвалідності з боку будь-якої особи, організації або приватного підприємства; f)°проводити або заохочувати дослідну та конструкторську розробку товарів, послуг, устаткування та об'єктів універсального дизайну, пристосування яких до конкретних потреб особи з інвалідністю вимагало б якомога меншої адаптації й мінімальних витрат, сприяти наявності й використанню їх, а також просувати ідею універсального дизайну під час вироблення стандартів і керівних орієнтирів; g)°проводити або заохочувати дослідну та конструкторську розробку, а також сприяти наявності й використанню нових технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій, засобів, що полегшують мобільність, обладнання та допоміжних технологій, підходящих для осіб з інвалідністю, приділяючи першочергову увагу недорогим

¹Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13.12.2006 р.//Електронний ресурс: Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.

²Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї: Закон України від 16 грудня 2009 року № 1767-VI// Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 9. – Ст. 77.

³Костюк В.Л. Конвенція ООН про права інвалідів у системі національного законодавства України/В.Л. Костюк// Конвенція ООН про права інвалідів: чотири роки практичної дії: матеріали всеукраїнської конференції ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій», м. Острогоз, 20-21 вересня 2013 р./За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.О. Попелюшка. – К.: ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2014. – С. 25-27.

технологіям; h)°надавати особам з інвалідністю доступну інформацію про засоби, що полегшують мобільність, обладнання та допоміжні технології, зокрема нові технології, а також інші форми допомоги, допоміжні послуги та об'єкти; i)°заохочувати викладання спеціалістам і персоналу, що працюють з особами з інвалідністю, прав, які визнаються в цій Конвенції, щоб удосконалювати надання гарантованих цими правами допомоги та послуг.

Справедливим буде відзначити, що стосується економічних, соціальних та культурних прав, то кожна держава-учасниця зобов'язується вживати, максимально залучаючи наявні в неї ресурси, а у випадку необхідності - удаючися до міжнародного співробітництва, заходів для поступового досягнення повної реалізації цих прав без шкоди для тих сформульованих у цій Конвенції зобов'язань, які є безпосередньо застосовними відповідно до міжнародного права. Під час розробки й застосування законодавства й стратегій, спрямованих на виконання цієї Конвенції, і в рамках інших процесів ухвалення рішень з питань, що стосуються осіб з інвалідністю, держави-учасниці тісно консультуються з особами з інвалідністю, зокрема дітьми з інвалідністю, й активно залучають організації, що їх представляють.

У контексті дослідження положень Конвенції, з позиції її практичної реалізації, буде важливим наголосити, що держави-учасниці зобов'язуються вживати невідкладних, ефективних та належних заходів, щоб: підвищувати освіченість усього суспільства, зокрема на рівні сім'ї, у питаннях інвалідності й зміцнювати повагу до прав і достоїнства осіб з інвалідністю; вести боротьбу зі стереотипами, забобонами та шкідливими звичаями стосовно осіб з інвалідністю, зокрема на ґрунті статевої належності й віку, в усіх сферах життя; пропагувати потенціал і внесок осіб з інвалідністю. При цьому, уживані із цією метою заходи включають: розгортання та ведення ефективних суспільно-просвітних кампаній, покликаних: виховувати сприйняття прав осіб з інвалідністю; заохочувати позитивні уявлення про осіб з інвалідністю і глибше розуміння їх суспільством; сприяти визнанню навичок, достоїнств і здібностей осіб з інвалідністю, а також їхнього внеску на робочому місці та на ринку праці; виховання на всіх рівнях системи освіти, зокрема в усіх дітей починаючи з раннього віку, шанобливого ставлення до прав осіб з інвалідністю; спонукання всіх органів масової інформації до такого зображення осіб з інвалідністю, яке узгоджується з метою цієї Конвенції; просування виховно-ознайомчих програм, присвячених особам з інвалідністю та їхнім правам (ст. 8 Конвенції).

Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю закладає систему міжнародних соціальних стандартів – прав¹. Слід відзначити, що такі стандарти-права відіграють важливу роль по відношенню до правосуб'єктності осіб з інвалідністю. Принагідно вказати, що правосуб'єктність у праві соціального забезпечення – це визначена нормами права здатність учасників суспільних відносин мати, а також набувати (реалізовувати, виконувати) права та обов'язки, а в окремих випадках, передбачених законом, спеціальний соціально-правовий статус або спеціальні повноваження з соціального забезпечення².

По-перше, Конвенція містить фундаментальні міжнародні стандарти – права осіб з інвалідністю, які за своєю суттю виступають базисом розвитку соціальної та правової держави, зокрема, держави-учасниці: 1)°визнають, що всі особи є рівними перед законом, мають право на рівний захист закону, рівне користування ним без будь-якої дискримінації (ст. 5); визнають, що жінки з інвалідністю та дівчата з інвалідністю мають право на забезпечення повного й рівного здійснення ними всіх прав людини й основоположних свобод (ст. 6); вживають усіх необхідних заходів для забезпечення повного здійснення дітьми з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод нарівні з іншими дітьми (ст. 7); вживають належних заходів для забезпечення особам з інвалідністю доступу нарівні з іншими до фізичного оточення, до транспорту, до інформації та зв'язку (ст. 9); визнають право на життя (ст. 10); визнають право на захист та безпеку у ситуаціях ризику, зокрема в збройних конфліктах, надзвичайних гуманітарних ситуаціях та під час стихійних лих (ст. 11); визнають право на рівний правовий захист, у тому числі на правосуб'єктність нарівні з іншими в усіх аспектах життя(ст. 12); гарантують право на ефективний доступ до правосуддя (передбачаючи процесуальні та відповідні вікові корективи) (ст. 13); 2)°гарантують: право на свободу та особисту недоторканність(ст. 14); право на свободу від катувань і жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання (ст. 15); право на свободу від експлуатації, насилля та наруги (ст. 16); право на повагу до її фізичної та психічної цілісності нарівні з іншими (ст. 17); право на свободу пересування, на свободу вибору місця

¹Костюк В.Л. Конвенція ООН про права інвалідів у системі національного законодавства України/В.Л. Костюк// Конвенція ООН про права інвалідів: чотири роки практичної дії: матеріали всеукраїнської конференції ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій», м. Острого, 20-21 вересня 2013 р./За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.О. Попелюшка. – К.: ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2014. – С. 27-29.

²Костюк В.Л. Суб'єкти права соціального забезпечення: поняття, особливості та види / В.Л. Костюк // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12): [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kvlotv.pdf>.

проживання та на громадянство нарівні з іншими (ст. 18); право жити у звичайних місцях проживання, а також на включення й залучення їх до місцевої спільноти (ст. 19); право забезпечення індивідуальної мобільності (ст. 20); право на свободу висловлення думки та переконань (ст. 21); право на недоторканність її приватного життя, сім'ї, житла чи листування та інших видів спілкування (ст. 22); право на повагу до дому та сім'ї (ст. 23) тощо.

По-друге, Конвенція визнає основоположні соціально-економічні та політичні права осіб з інвалідністю. Зокрема, держави-учасниці визнають: 1)°право осіб з інвалідністю на освіту, з метою повного розвитку людського потенціалу, розвитку особистості, талантів і творчості, надання можливості брати ефективну участь у житті вільного суспільства (ст. 24); 2)°право осіб з інвалідністю на найбільш досяжний рівень здоров'я без дискримінації за ознакою інвалідності, з метою забезпечення доступу до послуг охорони здоров'я, які враховують гендерну специфіку, у тому числі до реабілітації за станом здоров'я (ст. 25); 3) право осіб з інвалідністю на реабілітацію та реабілітацію для досягнення й збереження максимальної незалежності, повних фізичних, розумових, соціальних та професійних здібностей і повного включення й залучення до всіх аспектів життя (ст. 26); 4) політичні права осіб з інвалідністю (ст.ст. 29-30), які включають: а) право на ефективну й усебічну участь, прямо або через вільно обраних представників, у політичному й суспільному житті нарівні з іншими, зокрема, мали право та можливість голосувати й бути обраними; право брати участь в управлінні державними справами без дискримінації та нарівні з іншими, і заохочувати їхню участь у державних справах; право на участь в неурядових організаціях та об'єднаннях, робота яких пов'язана з державним і політичним життям країни, зокрема в діяльності політичних партій і керівництві ними; право на створення організацій осіб з інвалідністю і вступ до них для того, щоб представляти осіб з інвалідністю на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях; 5) право осіб з інвалідністю брати участь нарівні з іншими в культурному житті й вживають усіх належних заходів для забезпечення того, щоб особи з інвалідністю: а) мали доступ до творів культури в доступних форматах; б) мали доступ до телевізійних програм, фільмів, театру та інших культурних заходів у доступних форматах; с) мали доступ до таких місць культурних заходів чи послуг, як театри, музеї, кінотеатри, бібліотеки й туристичні послуги, а також мали найможливішою мірою доступ до пам'яток і об'єктів, що мають національну культурну значущість.

Слід відзначити, що ООН у Конвенції гарантує право осіб з інвалідністю на працю (ст. 27) як найбільш фундаментальне у системі соціально-економічних прав. У юридичній літературі підкреслюється, що право на працю одне із фундаментальних, основоположних соціально-економічних прав людини, з огляду на наступне: по-перше, гарантує кожній особі можливість обирати собі працю на яку вона вільно погоджується або обирає; по-друге, через право на працю, його зміст, визначається рівень соціальних стандартів у суспільстві та державі; по-третє, суспільство і держава здатні корегувати можливі механізми реалізації цього права, відповідно до власних потреб, спрямування трудових ресурсів у суспільно значимих напрямках; по-четверте, у межах реалізації цього права, суспільство та держава можуть стимулювати формувати якісного професійного кадрового потенціалу через механізми професійної підготовки і перепідготовки; по-п'яте, суспільство та держава у межах механізмів реалізації і гарантування цього права здатні розвивати ринок праці, його корегувати, стимулювати процеси внутрішньої трудової міграції; по-шосте, суспільство та держава у межах реалізації цього права можуть формувати дієві гарантії для соціально вразливих громадян, які не здатні конкурувати на ринку праці¹.

З правової точки зору у Конвенції, право на працю трактується як право, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку особа з інвалідністю вільно вибрала чи на яку вона вільно погодилась, в умовах, коли ринок праці та виробниче середовище є відкритими, інклюзивними та доступними для осіб з інвалідністю. При цьому, держави-учасниці забезпечують і заохочують реалізацію права на працю, зокрема тими особами, які отримують інвалідність під час трудової діяльності, шляхом ужиття, у тому числі в законодавчому порядку, належних заходів, спрямованих, зокрема, на таке: а) заборону дискримінації за ознакою інвалідності стосовно всіх питань, які стосуються всіх форм зайнятості, зокрема умов прийому на роботу, наймання та зайнятості, збереження роботи, просування по службі та безпечних і здорових умов праці; б) захист прав осіб з інвалідністю нарівні з іншими на справедливій й сприятливій умови праці, зокрема рівні можливості й рівну винагороду за працю рівної цінності, безпечні та здорові умови праці, зокрема захист від домагань, та задоволення скарг; с) забезпечення того, щоб особи з інвалідністю могли здійснювати свої трудові й профспілкові права нарівні з іншими; d) надання особам з

¹Костюк В.Л. Конституційне право на працю у новітніх умовах сьогодення: науково-правовий аспект / В.Л. Костюк // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10): [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kvlnpa.pdf>.

інвалідністю можливості для ефективного доступу до загальних програм технічної та професійної орієнтації, служб працевлаштування та професійного й безперервного навчання; е) розширення на ринку праці можливостей для працевлаштування осіб з інвалідністю та просування їх по службі, а також надання допомоги в пошуку, отриманні, збереженні та відновленні роботи; ф) розширення можливостей для індивідуальної трудової діяльності, підприємництва, розвитку кооперативів і організації власної справи; г) працевлаштування осіб з інвалідністю у державному секторі; h) стимулювання наймання осіб з інвалідністю у приватному секторі за допомогою належних стратегій і заходів, які можуть включати програми позитивних дій, стимули та інші заходи; і) забезпечення особам з інвалідністю розумного пристосування робочого місця; j) заохочення набуття особами з інвалідністю досвіду роботи в умовах відкритого ринку праці; k) заохочення програм професійної та кваліфікаційної реабілітації, збереження робочих місць і повернення на роботу для осіб з інвалідністю. Варто підкреслити, що відповідні новації потребують імплементації у внутрішнє законодавство про права осіб з інвалідністю та мають бути спрямовані на його реформування.

Ще одним важливим соціально-економічним правом осіб з інвалідністю є право на достатній життєвий рівень для них самих та їхніх сімей, що включає достатнє харчування, одяг та житло, і на безперервне поліпшення умов життя й вживають належних заходів для забезпечення та заохочення реалізації цього права без дискримінації за ознакою інвалідності (ст. 28). З правової точки зору, реалізація цього права як фундаментальної міжнародного соціального стандарту тісно пов'язане із прожитковим мінімумом. За змістом чинного законодавства України, прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості¹. При цьому, прожитковий мінімум застосовується для: загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм; встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а

¹Про прожитковий мінімум: Закон України від 15 липня 1999 року № 966-XIV //Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 38. – Ст. 348.

також стипендій та інших соціальних виплат виходячи з вимог Конституції України та законів України; визначення права на призначення соціальної допомоги; визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших; встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян; формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів. Крім того, для оцінки рівня життя в регіоні, розроблення та реалізації регіональних соціальних програм, визначення права на призначення соціальної допомоги, що фінансується за рахунок місцевих бюджетів, органами місцевого самоврядування може затверджуватися регіональний прожитковий мінімум, не нижчий від установленого законом.

Ключове місце у системі соціально-економічних прав осіб з інвалідністю посідає право на соціальний захист (ст. 28). Слід констатувати, що існуюча модель соціального захисту осіб з інвалідністю залишається недосконалою та декларативною. Головним чином, це пов'язано із такими передумовами як: невідповідність розвитку суспільства і держави; невідповідність достатньому життєвому рівню у суспільстві та державі; наявність складного та суперечливого законодавства з питань соціального захисту осіб з інвалідністю; складність та недоступність права на соціальний захист через складну процедуру механізмів реалізації і гарантування; складність та суперечливість права на окремі види соціального забезпечення; наявність обмежень при реалізації права на соціальний захист; складність та суперечливість організаційно-правових форм соціального захисту осіб з інвалідністю; недосконалість правової охорони права на соціальний захист осіб з інвалідністю; складність та суперечливість державного нагляду (контролю), громадського контролю з питань соціального захисту осіб з інвалідністю; відсутність якісних та системних реформ соціального захисту осіб з інвалідністю¹.

У контексті положень Конвенції користування цим правом без дискримінації за ознакою інвалідності, передбачає вжиття державами-учасницями таких заходів: а) із забезпечення особам з інвалідністю рівного доступу до отримання чистої води та із забезпечення доступу до належних і недорогих послуг, пристроїв та іншої допомоги для задоволення потреб, пов'язаних з інвалідністю; б) із забезпечення особам з інвалідністю, зокрема

¹Мельник В.П. Конституційне право осіб з інвалідністю на соціальний захист: теоретико-правовий аспект / В.П. Мельник // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15mvptpa.pdf>.

жінкам, дівчатам і людям похилого віку з інвалідністю, доступу до програм соціального захисту й програм скорочення масштабів бідності; с) із забезпечення особам з інвалідністю та їхнім сім'ям, що живуть в умовах бідності, доступу до допомоги з боку держави з метою покриття витрат, пов'язаних з інвалідністю, зокрема належного навчання, консультування, фінансової допомоги та тимчасового патронажного догляду; d) із забезпечення особам з інвалідністю доступу до програм державного житла; e) із забезпечення особам з інвалідністю доступу до пенсійних допомоги та програм.

Доречним буде підкреслити, що Конвенція (ст. 32), передбачає реалізацію міжнародних соціальних стандартів-прав через призму міжнародного співробітництва. Так, держави-учасниці визнають важливість міжнародного співробітництва та його заохочення задля підтримки національних зусиль з реалізації цілей і завдань цієї Конвенції та вживають у цьому зв'язку належних і ефективних заходів по міжнародній лінії, а де це є доречним - у партнерстві з відповідними міжнародними та регіональними організаціями й громадянським суспільством, зокрема організаціями осіб з інвалідністю. Такі заходи могли б, зокрема, включати: а) забезпечення того, щоб міжнародне співробітництво, зокрема міжнародні програми розвитку, охоплювало осіб з інвалідністю і було для них доступним; б) полегшення й підтримку зміцнення наявних можливостей, зокрема шляхом взаємного обміну інформацією, досвідом, програмами та передовими напрацюваннями; с) сприяння співробітництву в галузі досліджень і доступу до науково-технічних знань; d) надання, де це є доречним, техніко-економічної допомоги, зокрема шляхом полегшення доступу до доступних і допоміжних технологій і шляхом взаємного обміну ними, а також через передачу технологій. Крім того, за змістом Конвенції (ст. 33) держави-учасниці відповідно до свого організаційного устрою призначають в уряді одну чи кілька інстанцій, що курують питання, пов'язані з виконанням цієї Конвенції, і належним чином вивчають можливість заснування або призначення в уряді координаційного механізму для сприяння відповідній роботі в різних секторах і на різних рівнях. При цьому, вони відповідно до свого правового й адміністративного устрою підтримують, зміцнюють, призначають або засновують у себе структуру, яка включає, де це є доречним, один чи кілька незалежних механізмів, для заохочення, захисту й моніторингу виконання цієї Конвенції. Під час призначення або заснування такого механізму держави-учасниці беруть до уваги принципи, що стосуються статусу й функціонування національних установ, які займаються захистом і

заохоченням прав людини. Водночас, громадянське суспільство, зокрема особи з інвалідністю й організації, що їх представляють, у повному обсязі залучаються до процесу моніторингу й беруть у ньому участь.

Варто відзначити, що означені у Конвенції міжнародні стандарти-права осіб з інвалідністю потребують належної реалізації та імплементації. Доречно нагадати, що Кабінетом Міністрів України ще у 2012 році було затверджено Державну цільову програму «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року¹, метою якої стало забезпечення реалізації прав і задоволення потреб інвалідів нарівні з іншими громадянами, поліпшення умов їх життєдіяльності згідно з Конвенцією. Ключовими напрямками реалізації положень Конвенції стали: підвищення рівня поінформованості населення про особливі потреби осіб з інвалідністю, формування поваги до їх прав, особистості та гідності, популяризації положень Конвенції, зокрема проведення інформаційних кампаній; приведення національного законодавства у відповідність з Конвенцією; забезпечення доступу осіб з інвалідністю до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу, транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням їх індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів - до освіти, праці, культури, туризму, фізичної культури і спорту; удосконалення порядку проведення медико-соціальної експертизи осіб з інвалідністю, здійснення реабілітаційних заходів і надання соціальних послуг, розширення переліку таких заходів і послуг; удосконалення умов оплати праці спеціалістів, які надають освітні, реабілітаційні та інші послуги особам з інвалідністю, дітям-інвалідам, у тому числі педагогічних працівників навчальних закладів, для роботи з дітьми з особливими потребами; запровадження системи ведення обліку осіб з інвалідністю, даних про реабілітаційні заходи і соціальні послуги, яких вони потребують; розвитку та технічного супроводження ведення Централізованого банку даних із проблем інвалідності, його відповідного бюджетного фінансування; посилення відповідальності за порушення прав осіб з інвалідністю і задоволення не повною мірою їх потреб, бездіяльність у ліквідації перепон і бар'єрів, що перешкоджають таким особам реалізувати свої права; залучення представників громадськості до участі в реалізації прав і задоволенні потреб осіб з інвалідністю, поліпшенні умов їх життєдіяльності, а також

¹Про затвердження Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2012 р. № 706// Урядовий кур'єр від 09.08.2012 р., № 142.

забезпечення розвитку міжнародного співробітництва у сфері реалізації прав і задоволення потреб таких осіб. Програму передбачається виконати протягом 2012-2020 років. Разом із тим, запропонована Програма та Національний план дій, з позиції розбудови соціальної та правової держави залишаються формально декларативними, які по суті не сприяють належній імплементації міжнародних стандартів-прав осіб з інвалідністю, розбудови новітньої конструкції їх правосуб'єктності. Очевидно, що сьогодні суспільство та держава мають консолідуватись з питань імплементації міжнародних стандартів-прав осіб з інвалідністю.

З огляду на вищезазначене, міжнародні стандарти-права осіб з інвалідністю – це визначені на основі фундаментальних міжнародно-правових актів основоположні права осіб з інвалідністю, які виступають соціальними орієнтирами розвитку суспільства і держави по забезпеченню доступності, ефективності правосуб'єктності таких осіб на основі урахування їх потреб та інтересів нарівні з іншими. Основними особливостями міжнародних стандартів-прав осіб з інвалідністю є наступні: 1) специфічний вид міжнародних соціальних стандартів; 2) регламентуються на основі фундаментальних міжнародно-правових актів, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю; 3) виступають соціальним орієнтиром розвитку суспільства та держави, розбудови новітнього законодавства про права осіб з інвалідністю; 4) сприяють безбар'єрності суспільного середовища; 5) потребують належних та дієвих організаційно-правових механізмів імплементації; 6) спрямовуються на забезпечення доступності, дієвості, прозорості правосуб'єктності осіб з інвалідністю на основі урахування їхніх потреб та інтересів; 7) виступають базисом національного забезпечення системи прав, гарантій, пільг осіб з інвалідністю; 8) сприяють формуванню дієвих, ефективних, прозорих механізмів реалізації та гарантування, правової охорони прав, гарантій, пільг осіб з інвалідністю; 9) як правило, не можуть бути звужені чи скасовані; 10) перебувають під особливою міжнародно-правовою охороною; 11) реалізація, дотримання покладається на уповноважені інституції державної влади, місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства; 12) підлягають нагляду та контролю; 13) забезпечуються через механізми юрисдикційного та поза юрисдикційного захисту.

Концептуальними напрямками імплементації міжнародних стандартів-прав осіб з інвалідністю є наступні: 1) консолідація зусиль суспільства та держави; 2) означення Національної стратегії з питань міжнародних стандартів-прав осіб з інвалідністю; 3) розробка та ухвалення новітнього

закону про права осіб з інвалідністю («соціальної конституції») як результат поєднання зусиль інститутів громадянського суспільства та держави.

Мельник Володимир Петрович
к.ю.н., докторант кафедри
муніципального права та
адміністративно-правових дисциплін
Інституту права ім.І.Малиновського
Національного університету
«Острозька академія»

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИДИ

Соціальний захист осіб з інвалідністю є одним із ключових та фундаментальних питань в соціально-економічних реформах та перетвореннях, які постійно декларуються у нашій державі та тісно пов'язане із необхідністю якісного та системного реформування діючої моделі соціального захисту осіб з інвалідністю. У цьому контексті важливого значення набувають проблеми удосконалення організаційно-правових форм соціального захисту осіб з інвалідністю. При цьому, історично, організаційно-правові форми соціального захисту пов'язані із організаційно-економічним та правовим їх забезпеченням зі сторони держави, роботодавців, працівників, їх представницьких організацій та інших інститутів суспільства. У правовому сенсі, організаційно-правові форми соціального захисту осіб з інвалідністю спрямовані на забезпечення належних умов реалізації такими особами усіх належних прав та свобод¹. Водночас, слід підкреслити, що радянська модель соціального захисту осіб з інвалідністю, яка продовжує діяти в Україні викликає низку зауважень, через складність та неузгодженість законодавства, механізмів реалізації права на соціальний захист, тісно пов'язаних із ним прав на окремі його види².

¹Іншин М.І., Сіроха Д.І. Соціальна держава: сутність і перспективи//М.І. Іншин, Д.І. Сіроха// Актуальні проблеми соціального права: збірник матеріалів учасників всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2014 р./За загальною редакцією М.І.Іншина, В.Л. Костюка, В.О. Попелюшка. - К.: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2015. – С. 18.

²Права осіб з інвалідністю в Україні : [Науково-практичний посібник]. – Випуск 1 / К.М. Біда, В.В. Бонтлаб, І.Р. Вітик, В.Л. Костюк, В.П. Мельник та ін. / за заг. ред. В. Костюка. – К.: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2011. – С. 7-8, 21-22.